

AVTOMAKTABLARDA HAYDOVCHILARNI TAYYORLASH TIZIMIGA QO'YILGAN TALABLARNI O'RGANISH.

Jahanov Javohir ¹

¹ TGTU e-mail: joxajavoh9@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 05.06.2025

Revised: 06.06.2025

Accepted: 07.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

Haydovchi
tayyorlash, avtomaktab,
psixofiziologiya,
psixotip, reaksiya
tezligi, Ayzenk,
Xrennikov, stressga
chidamlilik, e'tibor,
o'quv dasturi, nazariy
asoslar, huquqiy-
me'yoriy hujjatlar.

Ushbu ilmiy ishda avtomaktablarda haydovchilarni tayyorlash tizimining ilmiy-nazariy asoslari keng yoritilgan. Xususan, haydovchilarni o'qitish jarayonidagi psixofiziologik omillar, ularning shaxsiy xususiyatlari va psixotiplariga mos yondashuvlar tahlil qilingan. Ishda xorijiy olimlar, xususan G.Yu. Ayzenk va A.O. Xrennikovning nazariyalari asosida haydovchilarning xatti-harakatlari va stressga chidamliligi, e'tibor va reaksiya tezligining ahamiyati ko'rib chiqilgan. Shuningdek, huquqiy-me'yoriy hujjatlar asosida O'zbekiston avtomaktablarida haydovchi tayyorlash tizimining mavjud holati o'rganilib, uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar bildirilgan.

KIRISH. Haydovchilarni tayyorlash sifati yo'l harakati xavfsizligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ushbu jarayonda o'quv dasturlarining huquqiy asoslari, psixofiziologik yondashuvlar va xorijiy tajriba tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy ishda avtomaktablardagi ta'lim tizimi, psixofiziologik omillar va ularning ta'siri o'rganiladi.

Jahon tajribasiga nazar soladigan bo'lsak hozirgi kunda jadal rivojlanib borayotgan zamonda, avtomobil haydovchilar tayyorlash tizimi juda muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu boradada jahon olimlarining qilingan ilmiy ishlarini o'rganib avtomobil haydovchilar tayyorlashga tadbir etishdir. Shu jumladan A.O.Xrennikov, G.Yu.Ayzenka,

V.Ya.Buylenko, S.V Jankaziev, V.V Dementienko, Yu.A.Korotkova, M.V Gavriluklarning qilgan ishlarini o'rganamiz.

A.O. Xrennikovning "Haydovchilarni tayyorlash va malakasini rivojlantirish usullari" kitobida Deyarli har bir kishi mashina haydashni o'rganishi mumkin, ammo professional bo'lmaganlarning yo'lda hech qanday ishi yo'q. Har bir yo'l foydalanuvchisining hayoti haydovchilarni tayyorlash sifatiga bog'liqdir. Haydovchilarning aybi bilan sodir bo'lgan yo'l-transport hodisalarining sabablari tahlili shuni ko'rsatadiki, YTHlarning 70 foizi haydovchilik tajribasi besh yildan oshmagan haydovchilar tomonidan sodir etiladi. Bu haydovchining zaif kasbiy tayyorgarligini ko'rsatadi va shuning uchun tayyorgarlik jarayonida hech qanday mayda-chuyda bo'lishi mumkin emas va natijada olingan faoliyat faqat o'quv bosqichlarida belgilangan barcha maqsadlar amalga oshirilganda haqiqatan ham ijobiy natija berishi kerak. Mashg'ulotlar bosqichlarida belgilangan maqsadlarga erishilganda, haydovchilikka nomzodlar haydash ko'nikmalarini o'zlashtirishda haqiqatni ko'radilar, yashirin salohiyatlar, moyilliklar ochiladi. Bu esa ushbu sohani yanada takomillashtirish, psixologik va psixologik qobiliyatlarni yaxshilash uchun motivatsiyani keltirib chiqaradi. Samarali faoliyatni amalga oshirish uchun amaliy mashg'ulotlarning har bir bosqichini o'quvchilar kontingentining sifat ko'rsatkichini aks ettiruvchi keng ko'lamli omillarni hisobga olgan holda yaxlit pedagogik jarayon doirasida batafsil loyihalash kerak. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ayollar mashg'ulotlarning nazariy qismini yaxshiroq o'zlashtiradilar, bu og'ir yo'l sharoitida avtomobilni boshqarish jarayonida ishonchlilik va ishonchni ta'minlaydigan fundamental asos sifatida zarur bilimlarni shakllantirish zarurati bilan bog'liq. Eng yaxshi natijalarga 25 yoshdan 40 yoshgacha bo'lgan ayollar erishadilar, bu ayollarda hayotiy shaxsiy xususiyatlar va pozitsiyalar majmuasining shakllanish bosqichiga to'g'ri keladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ayollar o'zlariga xos onalik instinkti tufayli yo'l-transport hodisalariga kamroq duchor bo'lishadi, bu esa transport vositasidan foydalanishda xavfsiz muhitni yaratishni to'playdi. Ayollarda ijobiy ta'lim jarayoniga ta'sir ko'rsatadigan ko'proq motivatsion omillar mavjud: har qanday faoliyatda mukammallikka intilish, avtomobildan foydalanishda qulaylik va erkinlikka erishish, yangi hayotiy maqomga ega bo'lish. Shuni ta'kidlash kerakki, hatto ayollarning kasbiy faoliyatining mezonlari ham haydovchilarni tayyorlash sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Haydovchilar tarkibidagi erkaklarning aniq ustunligi bilan haydovchi bo'lishga undaydigan omillar ayollarga qaraganda ancha ko'p, hatto bolaligida ham barcha o'g'il bolalar "avtomobillar haqida orzu qiladilar", avval ularni yig'adilar, keyin esa o'z qurilmalarini o'rganishga qo'shiladilar, velosiped haydashdan mototsikl va mashinagacha yaxshilanishadi. Shu

sababli, erkaklar o'z transport vositalarining tuzilishini, uni ishlatish va texnik xizmat ko'rsatish xususiyatlarini batafsil bilishadi, ko'pincha haydovchilarning noqonuniy toifasi bo'lib qoladilar. Texnika rivojlanishi bilan, o'qitishga bo'lgan ehtiyoj va imkoniyatga mos keladigan tarzda, erkaklar ayollarga qaraganda erta haydovchi bo'lishadi. Erkaklarni hunarmandchilikka o'rgatish bo'yicha eng samarali faoliyat 20 yoshdan 35 yoshgacha, bu faoliyatni belgilaydigan shartlar orasida onglik va mas'uliyat birinchi o'ringa chiqadi. Haydovchilik guvohnomasini olish huquqi uchun talabalar kontingentining yosh omilini tahlil qilib, har bir yosh guruhiga xos xususiyatlarni aniqlash mumkin. Transport vositasini boshqarish huquqi uchun haydovchilik guvohnomasini 18 yoshga to'lgan shaxslar olishi mumkinligi sababli, ortga hisoblash ushbu yosh darajasidan boshlab amalga oshiriladi. Bu shaxsiy xususiyatlar va mavjud motivatsiya bilan haydovchilarni tayyorlash sifatiga ta'sir qiluvchi boshqa omillarni hisobga oladi (1-jadval). Shuni ham ta'kidlash kerakki, har bir haydovchilikka nomzod shaxsning ushbu faoliyat turiga moyilligini, bilimning muayyan sohalariga moyilligini, ushbu ta'lim jarayoni doirasidagi bilim usullari va shakllariga moyilligini aks ettiruvchi sof individual xususiyatlarga ega.

1-jadval. Yosh bo'yicha ta'sir etuvchi omillar

Yosh bo'yicha		ijobiy omillar	salbiy omillar
Erkaklar	18-20 yoshgacha	Aqliy faoliyat, yangi faoliyatga moyillik, yaxshi psixofiziologik holat	Kam ma'suliyatlilik, mulk, moddiy va iqtisodiy manfaatdorlikning yo'qligi, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni istemol qilish
	20-30 yoshgacha	Aqliy faoliyat, yangi faoliyatga moyillik, ma'suliyatni shakllantirish, o'z mahoratini oshirish qobiliyati, yaxshi psixofiziologik holat	Vaqt bosimi, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni iste'mol qilish

Ayollar	30-40 yoshgacha	Xulq-atvorda muvozanat, yaxshi psixofiziologik holat	Vaqt bosimi, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish
	40 dan yuqori	Fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, xulq-atvorda muvozanat, hayotiy tajriba, samaradorlik	Mehnat qobiliyatining pasayishi, psixofiziologik sifatlarning yomonlashishi, foydalanish
	18-20 yoshgacha	Aqliy faoliyat, yangi faoliyatga moyillik, yaxshi psixofiziologik holat	Motivatsiya, moddiy va iqtisodiy manfaatdorlikning yo'qligi, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni iste'mol qilish
	20-30 yoshgacha	Aqliy faoliyat, yangi faoliyatga moyillik, mas'uliyat va onalik instinktini shakllantirish, yaxshi psixofiziologik.	Vaqt tanqisligi
	30-40 yoshgacha	Yuqori mas'uliyat hissi, xatti-harakatlardagi muvozanat, yaxshi psixofiziologiya	Yosh kompleksi, vaqt tanqisligi
	40 dan yuqori	Yuqori mas'uliyat hissi, xatti-harakatlardagi muvozanat, hayotiy tajriba	Yosh kompleksi, psixofiyaning yomonlashishi biologik fazilatlar, vaqt yetishmasligi

Ushbu jadval orqali olim haydovchilarning jinsi va yoshi jihatdan psixofizologik holatini tahlil qilgan.

G.Yu. Ayzenka olib borgan tadqiqotiga asosan haydovchining ishonchliligi va haydash faoliyatiga moyilligini belgilaydigan xususiyatlarga ega bo'lgan shaxsning psixologik portretini

tuzishga imkon beradi. Shu bilan birga, haydovchilikka nomzodlarga shaxsning uchta asosiy o'Ichovi bo'yicha tadqiqot olib boradi, unga asosan quydagicha: ekstraversiya - introversiya, nevrotizm va psixotizm temperament aniqlanadi.

Ekstrovert, Ayzenkaning so'zlariga ko'ra, ochiqko'ngil, yangi tajribalar, hayajonlarni xohlaydi. Uning ko'p do'stlari bor, xavfli harakatlarga moyil, lahzada harakat qiladi, impulsiv, hazilni yaxshi ko'radi, "so'z uchun cho'ntagiga kirmaydi". Ekstravert beparvo, xushmuomala, quvnoq, optimist, kulishni yaxshi ko'radi, harakat va harakatni afzal ko'radi, tajovuzkorlik, jahldorlikka moyil. Uning his-tuyg'ulari qat'iy nazorat qilinmaydi, unga tayanish har doim ham mumkin emas.

Introvert - xotirjam, uyatchan, introspektiviyaga moyil, odamlar bilan muloqot qilish uchun kitoblarni afzal ko'radi, o'zini tutadi va yaqin odamlardan tashqari hammadan uzoq, o'z harakatlarini oldindan rejalashtiradi va hisobga oladi, to'satdan undovlarga ishonmaydi. U qaror qabul qilishga jiddiy yondashadi, hamma narsada tartibni yaxshi ko'radi, his-tuyg'ularini boshqaradi, kamdan-kam hollarda tajovuzkor harakat qiladi, o'zini yo'qotmaydi. Pessimizmga ega, axloqiy me'yorlarni yuqori baholaydi.

Nevrotizm-Ayzenkaning fikricha, hissiy barqarorlik yoki beqarorlikni (hissiy barqarorlik - beqarorlik) tavsiflaydi. Nevrotiklik asab tizimining labilligi ko'rsatkichlari bilan bog'liq. Hissiy barqarorlik qutbida o'ta barqarorlik, etuklik, mukammal moslashish bilan tavsiflangan shaxs tipi, ikkinchi qutbda esa – o'ta asabiy, beqaror, yomon moslashuvchan tip mavjud.

Ayzenka so'rovnomasi

1. Atrofingizdagi shovqin-suronni yoqtirasizmi?
2. Sizga tez-tez yordam beradigan do'stlar kerakmi?
3. Biror narsa haqida so'rashsa, har doim javob topasizmi?
4. Sizni hech qachon biror narsa bezovta qiladimi?
5. Kayfiyatingizni tez-tez o'zgartirasizmi?
6. Odamlardan ko'ra kitob bilan ishlash sizga osonroq va zavqliroq ekanligi rostmi?
7. Turli fikrlar ko'pincha uxlab qolishingizga xalaqit beradimi?
8. Siz har doim aytganingizni qilasizmi?
9. Siz kimgadir hazil qilishni yoqtirasizmi?
10. Bunga hech qanday sabab yo'q bo'lsa-da, o'zingizni baxtsiz his qilganmisiz?
11. O'zingiz haqingizda quvnoq, quvnoq odam ekanligingizni ayta olasizmi?
12. Maktabda, kollejda, ishda xulq-atvor qoidalarini buzganmisiz?
13. Sizni tez-tez nimadir g'azablantirayotgani rostmi?
14. Siz hamma narsani tez sur'atda qilishni yoqtirasizmi?
15. Hammasi yaxshi yakunlangan bo'lsa-da, deyarli sodir bo'lgan har xil dahshatli voqealardan

tashvishlanasizmi?

16. Sizga biron bir sirni ishonish mumkinmi?
17. Zerikarli kompaniyani osongina ziravor qila olasizmi?
18. Yuratingiz sababsiz tez urishi sodir bo'ladimi?
19. Odatda siz kimnidir bilish uchun birinchi qadamni qo'yasizmi?
20. Siz yolg'on gapirganmisiz?
21. Odamlar sizni va ishingizni tanqid qilishsa, xafa bo'lasizmi?
22. Do'stlaringizga tez-tez hazillashib, kulgili hikoyalarni aytib berasizmi?
23. Siz tez-tez charchaganingizni his qilasizmi?
24. Ishga hech qachon kechikmaganingiz rostmi?
25. Odatda quvnoq va hamma narsadan xursandmisiz?
26. Siz ta'sirchanmisiz?
27. Do'stlar bilan muloqot qilishni juda yoqtirasizmi?
28. Qarindoshlaringizning uy ishlarida yordam so'rab iltimoslarini doimo bajarasizmi?
29. Boshingiz aylanayaptimi?
30. Sizning harakatlaringiz va xatti- harakatlaringiz boshqa odamlarni noqulay ahvolga solib qo'yishi sodir bo'ladimi?
31. Siz tez-tez hamma narsadan charchaganingizni his qilasizmi?
32. Siz maqtanishni yoqtirasizmi?
33. Notanishlar davrasiga kirganingizda tez-tez o'tirib, jim qolasizmi?
34. Siz bazan shunday asabiylashasizki, bir joyda o'tirolmaysizmi?
35. Odatda tez qaror qabul qilasizmi?
36. Siz hech qachon mehnat intizomini buzmaganningiz rostmi?
37. Siz tez-tez dahshatli tush ko'rasizmi?
38. O'z his-tuyg'ularingizni erkin qo'yib, do'stlaringiz davrasida dam olishingiz mumkinmi?
39. Siz osongina xafa bo'lasizmi?
40. Kimdir haqida yomon gapirganmisiz?
41. Siz odatda fikr yuritish uchun to'xtamasdan tez gapirasiz va harakat qilasiz, rostmi?
42. Agar siz o'zingizni ahmoqona holatda ko'rsangiz, qachongacha bu haqda tashvishlanasiz?
43. Siz haqiqatan ham qiziqarli o'yinlarni yoqtirasizmi?
44. Siz doimo sizga taqdim etilgan narsani yeysizmi?
45. Biror narsa so'ralganda "yo'q" deyish qiyinmi?
46. Tez-tez tashrif buyurishni yoqtirasizmi?

47. Yashashni istamaydigan paytlar bormi?
48. Ota-onangizga qo'pol munosabatda bo'lganmi?
50. Zerikarli, takrorlanuvchi ishlarni bajarayotganda tez-tez chalg'ib qolasizmi?
51. Siz faol ishtirok etishdan ko'ra tez-tez o'tirib tomosha qilasizmi?
52. Turli fikrlar tufayli siz odatda qiyin bo'lasizmi?
53. Bajarishingiz kerak bo'lgan ishni bajara olishingizga to'liq ishonchingiz komilmi?
54. Hech qachon o'zingizni yolg'iz his qilasizmi?
55. Notanish odamlar bilan gaplashishdan uyalasizmi?
56. Siz tez- tez biror narsani tuzatish uchun juda kech bo'lganida ushlaysizmi?
57. Kimdir sizga baqirsa, siz ham javob qaytarasizmi?
58. Ba'zida hech qanday sababsiz xursand bo'lasizmi yoki xafa bo'lasizmi?
59. Sizga band bo'lgan kompaniyadan rohatlanish qiyinmi?
60. Ko'pincha o'ylamasdan biror narsa qilish haqida tashvishlanishingiz kerakmi?

Ekstraversiya - introversiya savollarga berilgan ijobiy javoblar yig'indisi bilan aniqlanadi: 1, 3, 9, 11, 14, 17, 19, 22, 25, 27, 30, 35, 38, 41, 43, 46, 49, 53, 57 va savollarga salbiy javoblar: 6, 33, 51, 55, 59. Natijalar jadvaldagilar (1.1-jadvalda keltirilgan) bilan solishtiriladi.

Hissiy barqarorlik (*nevrotiklik*) savollarga berilgan ijobiy javoblar yig'indisi bilan belgilanadi: 2, 5, 7, 10, 13, 15,

18, 21, 23, 26, 29, 31, 34, 37, 39, 42, 45, 47, 50, 52, 54, 56, 58, 60. Natijalar (1.2-jadvalda keltirilgan) jadvaldagilar bilan taqqoslanadi.

Olingan natijalar asosida insonning psixologik portreti aniqlanadi (1.1-rasm) Ijtimoiy maqbullik

shkalasi ("yolg'on shkalasi") savollarga "+" belgisi bilan javob berishda belgilarning tasodifiy soni bilan belgilanadi: 8, 16, 24, 28, 36, 44 va "-" belgisi bilan. : 4, 12, 20, 32, 40, 48. Natijada: Psixologik portretni aniqlash sxemasiga asosan: Melankolik, Xolerik, Flegmatik, sangvenik bo'linadi quydagi jadval asos bo'ladi.

1.1-jadval

introversiya		ekstraversiya	
muhim	o'rtacha	o'rtacha	muhim
0-7	7-11	11-18	19-24

1.2-jadval

hissiy barqarorlik		Hissiy beqarorlik	
yuqori	o'rtacha	yuqori	juda baland
0 - 10	10-14	15 - 18	19 - 24

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. А.О. Хренников.Методы подготовки и повышения квалификации водителей методические рекомендации – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. – 48 с. – 50 экз.
2. X. Q. Azizov. Harakat xavfsizligini tashkil etish asoslari. «Fanvateknologiyalar», 2009 - 246 bet.
3. X.Q.Azizov «Yo'llarda xavfsiz harakatlanish asoslari» o'quv qo'llanma "TAYT", 2004 -71 bet
4. Jo'rayev Y.R. Ta'lim muassasalarida avtomobil haydovchilarni tayyorlash sifatini oshirish uslubini takomillashtirish // Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti "O'zMU xabarleri" ilmiy uslubiy jurnal-Toshkent, 2023 yil №1/2 -B.100-105
5. Jo'rayev Y.R. Avtomaktablarda va ta'lim muassasalarida avtomobil haydovchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish //"Ta'lim, fan va innovatsiya" ilmiy uslubiy jurnal-Toshkent, 2023 yil
6. Jo'rayev Y.R. Avtomobil haydovchilarini o'qitish usullarini takomillashtirish yo'llari // Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti "O'zMU xabarleri" ilmiy uslubiy jurnal-Toshkent, 2023 yil №1/5 -B.81-85
7. Juraev Y.R. The role of the cloud system and pedagogical training methods in the training of car drivers //Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal (WoS) May 15, 2023 vol 2. issue 5, year 2023
8. Jo'rayev Y.R. Ta'lim muassasalarida avtomobil haydovchilarni tayyorlash sifatini oshirish uslubini takomillashtirish // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. vol 2, issue 12. ISSN 2181-1784, P .467-475. (Scientific Journal Impact Factor = 6.1)
- 9.O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. Toshkent: Adolat, 1996. - 134b.
- 10.Савченко С.В Вождение автомобиля.Самоучитель.оучитель.3-е издание-М.Издательство "Налоговый вестник",2007-176 с. ISBN 5-93094-194-7

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 4 apreldagi "avtomobil yo'llarida inson xavfsizligini ishonchli ta'minlash va o'lim holatlarini keskin kamaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-190 sonli qaror.

12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 26 apreldagi "ta'lim muassalarida yo'l harakati qoidalari targ'ibotini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 212-son qarori.

13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 12-apreldagi "Yo'l harakati qoidalari" 172-sonli qaror.

14. ¹ <https://darakchi.uz/uz/140255>

15. ¹ https://naukatv.ru/news/issledovanie_schity_na_dorogakh_napominayuschie_voditel_yam_o_riske_dtp_mogut_prinesti_vred

16. www.ziyonet.uz

17. www.mobiledevice.ru

18. www.ledtehnology.

19. www.shosh.uz vikipediya.

20. www.kun.uz muhim habarlar

21. <https://univerpubl.com/index.php/synergy/article/view/1551P.94>

